

Вадим Модзалевський

Іван Черниш і Михайло Милорадович

У додатку до поданого нами в Київській Старовині за 1904 р. (березень, квітень, травень) нарису діяльності генерального судді Івана Черниша, пропонуємо знайдений нами серед паперів А. М. Лазаревського (у бібліотеці св. Володимира) документ, що ілюструє події, які супроводжували оселення Михайла Милорадовича в Гадячі після призначення Черниша генеральним суддею. Події, про які йдеться в документі, відносяться до 1715 р. й були зібрані та офіційно записані на комишанському сотенному уряді (гадяцького полку) тим самим сотником Іваном Крупкою, який невдовзі потому був усунений з уряду Милорадовичем.

Містечко Комишня належало до рангових маєтків гадяцьких полковників, але Черниш і після свого призначення генеральним суддею не хотів відмовлятися від володіння нею і тим самим викликав круті й рішучі міри з боку Милорадовича, який, як це видно з документу, прислав сюди свого «рохмистра» з двома волохами для відібрання Комишні в Черниша. Приїхавши до Комишні, «рохмістер» і його два помічники «казали» всіх «громадян» комишанських «побити», а потім заарештували ті підводи, що їх Черниш прислав «для оранки» й для возіння деревини. Мабуть, на момент появи надісланих Милорадовичем у Комишню, тут відбувалися господарські роботи за вказівкою Черниша, незважаючи на те, що це було глибокою осінню, а наказ про призначення Милорадовича у Гадяч припав ще на 10-е липня.

Народ, який пізнав на собі всю важкість управління Черниша, плакав надію, що новий гадяцький полковник буде для нього легшим паном, і тому відкрито висловлював свою радість з приводу усунення з Гадяча Черниша. Проте невдовзі мешканці комишанські й інші зрозуміли, що вони лише потрапили з вогню та в полум'я, але в листопаді 1715 р., тобто тоді, коли Милорадович лише вступав в управління гадяцьким полком, були випадки відкритого вираження загального схвалення.

Так, Стефан Яценко, колишній комишанський сотник, і деякі інші козаки, його «прибічники», зовсім не обурювалися на «рохмистра», а навпаки, походжали серед комишан, «шаблю під полою держачи й кії в руках носячи», і підбурювали своїх односельців, щоб ті Чарниша «зневажали», промовляючи такі слова: «Тепер час маєте, всяк за своє говорить, а його (Чарниша) не бійтеся!»

Сам Яценко при цьому не пропустив нагоду лайнути (можливо, не раз) Чарниша «матерними бридкими» словами, до яких додав: «і якщо б тут з'явився суддя — й в очі не постидався б його зневажати за свій жаль!» Не всі, однак, комишанці були такими хоробрими на словах, як Яценко, якого, ймовірно, Чарниш чимось сильно образив (цілком можливо, що усунув від сотництва й віддав цю посаду Крупці): багато хто розумів, що Чарниш, якщо й загубив полковництво, то не загубив свого положення й сили, як генеральний суддя і свояк гетьмана, й тому чимало з громади «відводили» Яценка, щоб той не ганьбив Чарниша, однак за це й самі собі «зневаги дістали», а Яценко не вгавав: «Я йому на кожному місці тепер рівний; і що хвалиться він, що мене до Глухова відсилатиме, то вперед я його на шибениці бачитиму, й за це не боюся; ще й перед світ великим государем чолом на його битиму, що мене на гарматі тримав невинно!»

Справа майже не дійшла до чвари між «підводянами й громадянами», які вартували перших, не пускаючи їх нікуди з «місця», через що ті навіть голодували... Чарниш, довідавшись про все, що відбувалося в Комишні, знайшов за краще поради своїм колишнім підданам, усе залишивши, «здоров'я своє хоронячи, піти».

Крім зухвалих слів Яценка, комишанський уряд занотував ще деякі дії комишанців, які так чи інакше здалися йому недозволеними по відношенню до генерального судді. Козак Іван Зенкувський, наприклад, допитувався в дворового десятника Олекси Баса, завівши його в двір Яценків: звідки суфійські «господарі» брали деревину на будівлю, підозрюючи, що взята вона було силою, й не дивлячись на те, що Олекса «праведно» відповів, що

ця деревина була куплена «за гроші», Зенкувський «бив його по щоках без милості», погрожуючи й наказуючи, щоб той сказав, ніби дерево «дарма в лісах людських рубано» й з нього «двори, млини, комори й токи збудовано...». Семен Волошин, слуга Милорадовича, присланий останнім у Комишню «на резиденцію», забороняв вїту й підданім ходити у двір Чарниша й віддавати йому послушництво, «наказуючи, аби його знали, а пана суддю більше не слухали»; крім того, Волошин передивився «на току» увесь збір, приставив до нього чотирьох сторожів і відібрав собі ключі; те саме він зробив і в Остапові; усе було переглянуто «у палаці», відібрані ключі, усюди розставлено сторожів, двірнику не залишили навіть «їсти трохи»; коней, що були у стайні, прогнали й наказали сторожам, щоб не давали їм сіна...

Комишанський уряд і записав цей «зухвалий і бунтівний вчинок» комишанців, котрі «посміли й наважилися, честь його милості пана генерального судді витрачаючи, докучати, лаяти й викривати», причому можна думати, що цей протокол був складений під тиском на сотенний уряд з боку Чарнишевого урядника Ів. Ставицького. Це видно з відвертого зізнання «на той час» писаря Комишанського, місцевого ієрея Дмитра Калиновича, який, вигороджуючи, очевидно, про всяк випадок, свою участь у цій справі, прямо визнає, що списував протокол з чернетки, яку йому дав Ставицький, за відсутності старшини, а сам він, ієрей, «цьому не свідомий».

«Року тисяча сімсот п'ятнадцятого, сьомого дня листопада.

На ратуші комишанській, перед нами: Іваном Крупкою — сотником, Трохимом Гречаним — отаманом міським, Федором Дирдою — вїтом, Дорошем Грищенком — бурмістром, зухвалий бунтівничий вчинок комишанців, котрі посміли й наважилися, честь його милості пана генерального судді витрачаючи, докучати, лаяти, викривати, промови яких ми тут нижче виклали.

Надісланий в Комишню від пана полковника гадяцького ротмістр з двома волохами наказав усіх громадян побити й, до двору пана судового осавула громаду пригнавши, підводи всі й ті, які за оранку від пана судді надіслані були, й інші села було покарано, — заарештували й тримали цілу добу, стережучи все містом; де й Стефан Яценко, колишній сотник комишанський, з одnodумцями своїми Іваном Зенкувським, Яковом Ковтуном, Грицьком Римаренком, хорунжим сотником Семеном Передереєнком, шаблю під полою держучи й киї в руках носячи, народ збурювали, або його милість пана суддю зневажали, мовлячи: «Тепер час маєте, всяк за своє говорите, а його не бійтеся!» І сам Яценко, матірно лаючись бридкими словами, мовив: «Якби тут з'явився суддя — і в очі не повстидався б його зневажати за свій жаль!» І даремно деякі з громади відводили його, аби не безчестив суддю, — й за те ще собі зневаги дістали: «Я йому на кожному місці тепер рівний; і що хвалиться він, що мене до Глухова відсилатиме, то вперед я його на шибениці бачитиму, й за це не боюся; ще й перед світ великим государем чолом на його битиму, що мене на гарматі тримав невинно!» Й так дійшло до чвари підводян з громадянами, які їх самих і худобу їхню стережучи, змарнували й поморили, не пускаючи з місця нікуди; а коли дано було знати панові судді про це, тоді наказали, аби, все залишивши, здоров'я своє хоронячи, уходили.

Іван Зенкувський від десятника дворового Олекси Баса, покликавши того у двір Яценків, допитувався, звідки деревину пани судійські на будівництво брали, а той сказав, що праведна, бо за гроші куплена; й за те по щоках бив без милості, погрожуючи й наказуючи, щоб казав, що дарма в лісах людських рубано, й двори, млини, комори й токи збудовано...

Семен Волошин, слуга пана полковника гадяцького, присланий у Комишню на резиденцію, війтові наказує й погрожує до двору пана судді не ходити й підданам забороняє послухництво віддавати, наказуючи, аби його знали, а пана суддю більше не слухали; на току в Комишні увесь збір передивився й сторожу з чотирьох чоловік поставив, і ключі відібрав.

Також в Остаповцях, до палацу заїхавши, усе передивився й ключі повідбирав, двірникові й їсти мало не залишив, сторожею всюди пообводив, коней, що на стайні стояли, наказав сторожам, погрожуючи, геть вигнати й сіна не давати.

Ми тут вище записані старшини, виголошений на ратуші гвалтівний вчинок і заподіяні утиски його милості панові судді генеральному від його милості пана полковника гадяцького, веліли записати й печаткою міською скріпити. Року й дня нижче писаного.

(Печатка)

Іншим почерком. Хоча я й писав цей протест, проти названих старшин і людей, що підписалися, однак із замазаного паперу в дворі комишанському від Івана Ставицького, слуги пана судді генерального, я це переписав за відсутності старшини комишанської; а я тому не свідок.

Ісрей Дмитро Калинович, на той час писар комишанський.

Киевская старина, 1905, т. 88. — С. 131–135

Переклад Марії Доган